

Palatalis magánhangzók labializációja a königsbergi töredékben és szalagokban.

A régi magyar nyelvjárásokkal, valamint nyelvemlékeink nyelvjárási problémáival részletesebben csak a XX. sz.-ban kezdtek foglalkozni nyelvészeink, bár célzások és hozzászólások már régebben is hangzottak el. Az újabb időkben napvilágot látott cikkek és nagyobb tanulmányok (pl. Losonczi: NyK. XLIV, 373; XLV, 45, 195; Melich: MNy. XXI, 4; Gombocz: MNy. XX, 62; Bárczi: MNy. XLIII, 81; Bárczi, Régi magyar nyelvjárások) azonban kiderítették, hogy nyelvemlékeink történeti feldolgozásában semmiestre sem mellőzhetők a nyelvjárási problémák, viszont ezeket a legnagyobb óvatossággal kell kezelnünk. Bárczi szerint e kérdések vizsgálatában csak az lehet a helyes eljárás, hogy egy-egy nyelvemlék nyelvi sajátosságainak megállapítása után külső, a nyelvemlékek nyelvtől független, történeti vagy egyéb érvek alapján határozzuk meg azt a tájat, melynek nyelvét a nyelvemlék visszatükrözi, azt a vidéket, ahonnan írója származott (Régi magyar nyelvjárások 16: MNy. XLIII, 88). De e mellett nem szabad sarkalatos tételnek tekinteni a nyelvjárások területének és jellegzetes vonásainak folytonosságát a honfoglalástól napjainkig. Valószínű, hogy egyes esetekben egyes nyelvjárási jellegzetességek régi és mai földrajzi elhelyezkedése között szoros kapcsolat van, ezt azonban először igazolni kell (MNy. XLIII, 86.).

A Königsbergi Töredék és Szalagjai, amelynek nyelvtörténeti feldolgozásával már hosszabb idő óta foglalkozom, a nyelvi tényeken kívül nyelvjárási szempontból nem ad más fogódzót. Írója ismeretlen, felfedezésének körülményei (ÓMOlv. 173—182) pedig egyelőre bármilyen történeti, idő- vagy helybeli egybevetést kizárnak. Nyelvi sajátosságai azonban lehetővé teszik, hogy hozzávetőleges nyelvjárási elhelyezését megkíséreljük. A vizsgálatnak így, történeti adatok teljes hiányában a lehetőség szerint a legnagyobb gondot kell fordítania a nyelvemlékről leolvasható jelenségeknek hasonló korú adatokkal való igazolására, a nyelvjárási egybevetés során pedig a szóbakerülő jelenségek folytonosságának bizonyítására, mindez azonban az adatok kellő feldolgozásának hiánya miatt ma még aligha lehetséges.

A Königsbergi Töredék és Szalagjai minden valószínűség szerint erősen labializáló nyelvjárásban íródott, azaz az illabiális nyelvjárások *i*-je helyén *ü*-t, *ë*-je helyén *ü*-t vagy *ö*-t mutat. Természetesen a labializáció teljes végbementéről nem lehet szó, hiszen vannak olyan alakok is, amelyek szemben állnak a labializáló tendenciával, különösen az *i* > *ü* esetében. Nyelvemlékünk hangtana éppen azért nyújt nehéz problémákat, mert a legnagyobb hangfejlődési tendenciák, mint a nyíltabbaválás, tövéghangzók lekopása, labializáció a XIV. sz. közepére már legnagyobbobbrész lezajlottak, de a helyesírás, mivel maga is átalakulóban van, nem mindig követi a nyelvi váltakozásokat, s ami a legnagyobb baj, nem következetes, azaz hol követi

hol nem. A tövéghangzókkal természetesen már nincs probléma, de a nyiltabbaválás és a labializáció esetében ez az ingadozás nagyon bonyolítja a dolgot jelenleg e kettő kapcsolódik is egymáshoz. A KT. és Sz.-nak vannak ugyanis olyan alakjai, amelyekben a mai *ü* *u*-val íródik, tehát olvasható *ü*-vel. Viszont számolni kell a nyiltabbaválással, amely esetleg az *ü*-t már *ö*-re változtatta. Ezek szerint a *nekunc*, *hyrunc* olvasható lenne *nekönk*, *hírönk* formában, amelyből a mai zártabb *nekünk*, *hírünk* vagy zártabbaválás útján jött volna létre, vagy mint megőrzött régiség maradt volna fenn egy szűkebb területen, s innen indult volna el hódító útjára a XVI. századtól kezdve. A mélyhangú *rohtonc*-ban a helyesírás követi a nyiltabbaválást, ez azonban természetesen, noha figyelmet érdemel, a magashangúak esetében nem lehet döntő bizonyíték, mert az ilyen hangfejlődések párhuzamossága nem okvetlenül szükségszerű, tehát csínján kell vele bánni. Mind a mellett valószínűnek látszik, hogy a nyiltabbaválás magas és mélyhangú szavakban nagy általánosságban ekkor már végbement. Melich és Losonczi (NyK. XLIV, 379) az *ü* > *ö*-vel kapcsolatban beszélnek erről a kérdésről és véleményük szerint az *ö* hang *ü*-re megy vissza, míg a mai *ü* *ö*-ből vált zártabbá. Természetesen ez a tétel legjobb esetben csak az *ü* hangok egy részére állhatja meg a helyét. Losonczi (NyK. XLV, 51) az *ö*-zés példái között felhossa a KT. és Sz.-nak egyes alakjait is. Szerinte az *ö* hangnak *ü*-ből való keletkezésére az is bizonyíték, hogy az *ö* hangot régebben ugyanazokkal a betűkkel jelölték, mint az *ü*-t.

A KT. és Sz.-nak helyesírásában valóban ilyenféle eljárást látunk. Az *ü*, *ö*, *ő* hangok jelölésére négy jel használatos: *u*, *v*, *ev*, *iu*. Ez utóbbi elég ritka, kétségtelenül *ü*-t jelöl, pl. *sciulhessen*. Az *ev* főleg diphthongusokból lett *ö*-ket jelöl, mint pl. I. sz. 3. sz.-ű személyesnévmást, a *-ről* rag *ö*-jét, a *a lettnek lött* alakját, ahol nem valószínű a hosszú hangzás, hanem talán helyesírási analógiával van dolgunk, s a szabályos *levn* hatott a *levl*-re. Egyébként a rövid *ö*-nek *eu*-vel való írása a XIII—XIV. században már nagyon gyakori, csak éppen nyelvemlékünkben kivételes. Problematikus a *scurnevl[nec]* *ev*-je, bár itt nem lehetetlen, hogy az ejtésben is *ö* szerepel. A KTSz. *sceuz eu*-je minden valószínűség szerint *ü* volt s az *e* csak a palatális magánhangzók előtt sz-et jelölő *sc* utáni helyesírási sajáttság, mint a *sciulhessen i*-je. Az *ü*-zö ill. *ö*-zö alakok nyiltabbaválási fokát a helyesírásból nem lehet megállapítani. A leggyakoribb az *u* jelölés, és hajlandó vagyok azt hinni, hogy ilyen helyen, főképpen az illabiális nyelvjárások és a köznyelv *ë*-je helyén szövegünkben már legtöbbször *ö*-t kell olvasnunk. Az *v* az *u*-val teljesen azonos hangértékű.

A helyesírás és ennek problémái azonban nem változtatnak azon, hogy a KT. és Sz.-nak számos adatáról határozottan leolvasható a labializációs tendencia jelenléte. Figyelembe véve az *ö*-zés kialakulásáról való általános véleményt (Mészöly: Nyr. XXXVII, 295; Kovács Márton (= Simonyi Zsigmond): Nyr. XXXVII, 417; Losonczi: NyK. XLIV, 405; Horger, A magyar nyelvjárások 148—150; NéNye. V, 101—107; Laticzius, A magyar nyelvjárások 24.), nyelvemlékünk adatait részint az *i* > *ü*, részint az *ë* > *ö* fejlődés köré csoportosíthatjuk. A labializált alakok mellett természetesen azokat is figyelembe kell részesítenünk, amelyek ellenálltak a labializációnak.

Az *i* > *ü* labializáció lezajlott már a következő adatokban:

Egytagú szavakban: *scuz* KT.; *Scuz* KTSz.; *scuz* kétszer, KTSz.; *sceuz* KTSz.
Többtagú szavak első szótagjában: *scuz segnec* KT.; *juriscte* KT.; *tukere* KT.;

sciulhessen KT.; *sculelv* KTSz.; *sculet...en* KTSz.; *gumulch[e]* KTSz. Többtagú szavak második szótagjában: *tekunte*, *gumulch[e]* KTSz.

Viszont *i* szerepel a következő adatokban:

Többtagú szavak első szótagjában: *sciluttet*, *bynut* KT.; [*b*] *inucrevl*, *binusuc*, *iduzleg*, *iduzuht*, *ignec*, *scilete[ʃ]vi*, *yg nec*, *s [c]ilut*, *binut* KTSz. Többtagú szó második szótagjában: *furiscte* KT.

A szűz szó első adat, többször előfordul. Következésképpen *ü*-vel (az egyetlen KTSz. *sceuz*-tól eltekintve, ahol az *eu* helyesírási sajátosság, melyet minden valószínűség szerint hosszú hangzóval kell olvasnunk, pedig még a XIV. századból s jóval későbből is van adatunk a *sziz* formára: 1338: *Buurzyz*; 1522: *zyz*; DebrC. *ziznec*; VirgC. *ziz*; JordC. *Zyyz*; ÉrdyC. *zyz* stb. (OkISz; NySz.), SándC. 21: *zyz*. Valószínű, hogy kevésbé labializáló nyelvjáráásokban tovább élt az *i-s* alak.

A szül ige szintén először fordul itt elő, háromszor *ü*-vel és ugyanannyiszor *i*-vel. Érdekes, hogy nemcsak a tőszóban van itt ingadozás, hanem a ragok előtti tővéghangzóiban is. Az *i-s* alakok általában *ö-ző* nyelvjárásnak megfelelően ragoznak, pl. *sciluttet*, *scilut*.

Ugyancsak *ö-ző* módon ragoznak és képeznek a *bín* szó egyes alakjai, pl. *binusuc*, *binut*, *binucrevl*. E szó, melynek nehézs, kétes etimológiája minden megállapítást labilissá tesz, szemben áll a nyelvmélek labializáló tendenciájával. A HB.-beli első adat már *ü-s*, az ÓMS. *byuntelen*-je viszont kéttagúságot mutat. A *byn* forma azonban még jóval később is általános, pl. JordK. *byn*, ÉrdyK. BécsiK. *byn* stb. (NySz.) A KT. és Sz.-ban is következetesen *i-t* találunk s csak a ragozás utal az *ö-zésre*.

Az *iduzleg*, *iduzuht* adatok első tagján nyoma sincs a labializációnak. E szavak első tagja a *szent* jelentésű *id*, *igy*, amely már jóval előbb előfordul *ü*-vel: 1193: *ugufa*, *ugufa* (Mikós: MNY. XXI, 167), viszont sokkal később is látható *i*-vel a NySz. példáiban. Lehet, hogy itt és a későbbi adatokban a szó hagyományos vallási tartalma is hozzájárult a konzervativizmushoz, jobban ragaszkodtak az eredeti *id*-hez, bár a *byn* következetessége szinte feleslegessé teszi ezt a magyarázatot.

Az *ignec*, *yg nec* adatok kétesek. Nehezen dönthető el u. i. a helyes jelentés. Négyféle értelmezés lehetséges: 1. *ügy* 'res', 2. *igy* v. *ügy* 'szent', 3. *ige*, 'verbum' (olvasat: *ignek*; *Szilády*: Akad. Ért. 1895. 573), 4. *ég* 'coelum' *i*-zéssel *ignek*. Legvalószínűbbnek talán az *ügy*, res, értelmezés látszik, esetleg még a *szent* jelentésű *igy*, *ügy* jöhet számításba. A másik két feltevés lehetőségére rendkívül csekély. A nélkül, hogy e kérdést részletesen tárgyalnánk most, akár az *ügy* 'res' akár az *igy*, *ügy* 'sanctus' azonossága mellett dönténénk, fennáll a labializáció hiánya.

A *gumulche* adat a labializáció végbementét mutatja. A HB. *gimilcictul*, *gimilce* után már 1221-ben is van *gumulc* adat, viszont jóval később még sok *gymölcz*, *gymelcz* ÉrdyK.; *gymelcz* JordK.; *gimoll* BécsiK. stb. stb. (OkISz.; NySz.) is fordul elő. Mindez arra utal, hogy e szóban, a területi eltérése figyelembevételével is igen sokáig erős ingadozás volt a labializáció szempontjából.

A *tekunk* alak a régiségben általában *teKent*, *teKént*, *teKint*, tehát illabiális formában szerepel (OkISz.; NySz.), így itt elég szokatlan *i > ü* labializációt láthatunk, amelyen esetleg megtörtént a nyiltabbaválás is, bár *teKönt* alakra nincs a nyelvtörténetből példánk.

A *furiscte* első szótagja labializált. A nyelvtörténeti adatok megelőző, de későbbi időkből is mutatnak illabiális formát: 1256: *feredeuzyg* (Pannonh. 10. G. OkISz.); TihC. *firözt*; KazC. *firözt*; ÉrdyC. *feretzötte* (NySz.), tehát

itt meglepő, hogy az első szótagban már van labializáció, a képző előtt pedig éppen ellenkezőleg, illabiális forma. Lehet, hogy elhasonulással van itt dolgunk, bár ez nem látszik túlságosan meggyőzőnek, vagy csak egyszerűen egy szokatlan alakkal.

A labializáció az $i > ü$ esetében tehát nyelvemlékünkben nem tűnik túlságosan erősnek, sőt néhol bizonyos ellenállást is tapasztalunk. Ez nem meglepő, hiszen ma is van olyan nyelvjárásunk, pl. a székely nyelvjárás-terület egyes nyelvjárásai, ahol labializáló és illabiális tendencia egyaránt fellelhető. (Horger, A magyar nyelvjárások 75—82.)

Feltűnőbb a labializáló tendencia azokon az adatokon, amelyek illabiális nyelvjárások $ë$ -je helyett $ü$ -t, ill. ha a nyiltabbaválás lezajlását feltesszük, $ö$ -t mutatnak. Ezek támogatják leginkább azt a feltevésünket, hogy a KT. és Sz. $ö$ -zö nyelvjárásban íródott, hiszen ma általában azokat a nyelvjárásokat nevezzük $ö$ -zöknek, amelyek a köznyelv vagy más nyelvjárások $ë$ hangja helyett többnyire $ö$ -t ejtenek. (Losonczi: NyK. XLIV, 373.)

$ö$ -s adatok:

Egytagú szavakban: *num* (vö. még *hanum*], *levt* KT.

Többtagú szavak első szótagjában: *mnyb[ele]* KTSz.

Többtagú szavak második vagy következő szótagjaiban: *mendun*, *leluc*, *lelfuc*], *lelucnec*, *iduzleg*, *iduzuht*, *bezzugsegut*, *bezzug*, *hanum*, *germuk*, *ielurel*, *[te]nguruknec* KTSz.; -*t* tárgyrag előtt: *Testut*, *bynut*, *Bezzug segut*, *bínut*, ... *segut*, ... *etut* KTSz.; -*n* locativus előtt: *menyun* KTSz.; birtokos személyragok előtt: I. sz. 1. sz. -*m*: *cuelsegum*, *esm[e]rum* KTSz.; I. sz. 2. sz. -*d*: *mihudnec*, *tegdud* KTSz.; -*s* melléknévképző előtt: *binusuc*, *tistus* // *t*, *ieguse[huz]*, *fe* // *nus* KTSz.; -*k* többesjel előtt: *[b]jinucrevl*, *binusuc*, *[te]nguruknec* KTSz.; -*tt* múlt idő jele előtt: *s[c]jilut* KTSz.; -*ít* képzőben: *iduzuht* KTSz., tehát az -*ít* régebbi -*ht*-s alakja.

Ezekkel szemben van néhány olyan adatunk is, amely szemben áll a labializációval:

tukere KT.; *feld[e]n*, *setit segeb* KTSz.

Az $ö$ -zés tehát elég erősnek látszik, de ez nem jelenti azt, hogy a nyelvemlék teljesen következetes. Az adatok között sok van olyan, amely illabiális formában is szerepel, vagy egyenesen ritka labializált alakjában. Így pl. a *mnyb[ele]* az egyetlen példa, amelyben a tőszótag labializált. Gyakoribb a *menny* alak, mint ahogy a nyelvtörténetben is ez tapasztalható. KTSz. *menecnec*, *menecnec*, *menyun*. $Ö$ -zö nyelvjárásainkban viszont általános a *mönny*, *mönnybéli*, s vö. HB. *munhi*. A *num* mellett *nem* is többször előfordul. A *cuelsegum* kétszer is előfordul így a KTSz. előlapján, egyszer pedig *cuelt segem* alakban. Ez meglepő, mert az $ö$ -zés legkövetkezetesebb nyelvemlékünkben a ragok, képzők, jelek előtt, azaz a tulajdonképpeni tővéghangzókban. Ez támogatni látszik az $ö$ -zés kialakulásáról szóló általános véleményt. Az adatokat tekintve, azonnal feltűnhet, hogy legkevesebbszer találunk $ö$ -zést az egytagú szavakban és a többtagú szavak első szótagjában. Az $i > ü$ esetében is kb. az volt a helyzet, hogy a labializáció a többtagú szavak első szótagjában volt a legkevésbé szilárd és kialakult.

Lényegesen kisebb számban vannak azok az adatok, amelyekben e -t, minden bizonnyal $ë$ -t látunk a várható $ö$ helyén. A *tukere* *tükre* v. *tüköre* helyett áll. A nyelvtörténet adatai változatosak: *tikër*, *tükër*, *tikör*, *tükör* (OkISz.; NySz.) egyaránt előfordul. Az első szótag $ü$ -je az $i > ü$ labializáció körébe tartozik, a második szótag $ë$ -je lehet esetleg a rákövetkező 3. sz.-ű birt. sz. rag hasonító hatásának az eredménye, bár hasonló alak még később

is előfordul ragtalan alakban is: 1581 : *tvvker* (OkI Sz.) A *föld* szó első köznévi előfordulását találjuk itt a *feldfejn* alakban. Igen sok nyelvelék mutatja még a KTSz.-en kívül is e szónak illabiális formáját: 1086 (XII—XIII. : *Feld* (OkI Sz.); 1193 : *feldesuer* (Mikós, MNY. XXXI, 167); 1273 : *felde*; 1274 : *felde*; 1291 : *felde* (OkI Sz.); 1327 : *Feldvvar* (Csánki; II. 484); 1368 : *Nogpatafelde* (Csánki; III. 85) stb. stb. Viszont már jóval a KT. és Sz. előtt is találunk *ö*-s formát: 1269 : *feuld*; 1291 : *feuld*; 1298 : *feuld* (OkI Sz.). A *felden* tehát ellene mond a labializáló tendenciának, amely itt nemcsak a töszóban, de még az *-n* loc. rag előtti hangzóra sem hatott. A *sötétség* mint *-ság*, *-ség* képzős főnév a KTSz.-en fordul elő először, a *sötét* pedig mint melléknév csak a XV. sz.-ban. A NySz. és OkI Sz. tanúsága szerint e szóban sokáig kitartott a *ë*, s a labializáció csak későn ment végbe rajta. E szó a KT. és Sz. azon kisszámú adatai közé sorolható, amelyek *i*-zést mutatnak. Ha a fentebb már említett, esetleg *i*-ző *ignec*, *ignec* adatokat nem számítjuk, az egyetlen *mihudnec* alak marad a *sötétség* mellett.

A KT. és Sz. *ö*-zéséről vallott felfogásunkban megerősíthetnek még bennünket azok az adatok is, amelyek *ü*-t, ill. *ö*-t mutatnak, pedig kevésbé labializáló nyelvjárásokban még később is *ë*-s alakok vannak. Így pl. *bulch* (vö. *belch*, JordK. *belcz* NySz.), *vrduquc* (vö. 1424 : *Erdewgh*; 1446 : *Erdeg*; 1449 (1766 : *Erdegh* (OkI Sz.); GyöngyK. *erdek*; JordK. *erdeg* (NySz.), *gukeritul* (vö. 1450 : *gyekeres* (OkI Sz.); JókK. *geker*; NagyszK. *geker*; ThewK. *gyekeer* (NySz.) alakok szintén igazolják, hogy nyelvelékünk hajlamos a labializált formák használatára.

Az *ö*-zés mértékére jellemzők lehetnek azok a szavak is, amelyek *e*-vel íródnak, pedig a többi *ö*-ző alak alapján itt is várhatnánk *ö*-t. Ezeknek a száma elenyészően kevés a KT. és Sz.-n. Pl.: KT. *etety*, KTSz. *ezen*, *jele*, amelyek viszont nagyon későn *ö*-znek s még a kódexek nagy részében is *e*-s alakokat találunk. Pl.: WinklK. *Ezen*, *enneyek*, *fel mene*, *jeel ygazodek*; WeszprK. *fel tamadása*, *fel emeluen*; TihK. *etes*; DebrK. *ezen* stb. stb. Ez a tény ismét szólhat a KT. és Sz.-nak *ö*-ző volta mellett.

Az idetartozó adatok áttekintése után lemérhető nyelvelékünkben a palatális magánhangzók labializálódásának a foka. Az *i* > *ü* esetében 12 labializált alak van. Egytagú szavakban 3, többtagú szavak hangsúlyos szótagjában 7, hangsúlytalan szótagjában 2 ízben. De ugyancsak 12 azoknak a szavaknak a száma, amelyek szembenállnak a labializáló tendenciával, azaz illabiális formát mutatnak, egytagúakban 11-szer, többtagú szavak hangsúlytalan szótagjában egyszer. Mint fentebb láttuk, a labiális és illabiális forma rendszerint ugyanazokon a szavakon észlelhető, tehát az *i* > *ü* labializációja erősen ingadozó, emlékünkhöz nyelvjárásában még nem kerekedett felül.

Ö-t találunk 35 esetben s ezekkel szemben mindössze 6 illabiális alak áll. Labializáció van egytagú szavakban 2, többtagú szavak hangsúlyos szótagjában 1, hangsúlytalan szótagjában 32 (*-l* tárgyrag előtt 6, birt. sz. rag előtt 4, *-s* melléknévképző előtt 4, *-k* többesjel előtt 3, *-n* loc előtt 1, *-tt* múlt idő jele előtt 1, *-it* képző előtt 1 stb.) ízben. Illabiális formát látunk a fenti 6 esetből többtagú szavak hangsúlyos szótagjában 4-szer, hangsúlytalan szótagjában egyszer. Az *ë* és *ö* arányának számadatai nagyon támogatják az *ö*-zés kialakulásáról alkotott általános felfogást, mert bár az *ü* esetében inkább egyenlő arányú megoszlást látunk, e jóval nagyobb számú adatok tanúsága szerint a KT. és Sz. az *ö*-zés kialakulásának azt a stádiumát mutatják, amikor a labializált hang már következetes a ragok, képzők, jelek előtt (20 esetben az elhomályosodott vagy elhomályosodottnak feltételezhető képzéseket nem

számítva), átjutott a többtagú szavak (az elhomályosodott képzésűeket is idevéve) utolsó szótagjába is és itt elég gyakori (12 esetben), sőt szórványosan már a tőszótagban és egytagú szavakban is megjelenik, de itt még viszonylag ritkán (3 esetben) s erősen ingadozó formában. Ha az *ü* fokon álló és az *ö* fokon álló labializáció eseteit összeadjuk, 47 labializált alakkal szemben mindössze 18 olyan adatot találunk, amelyben végbemehetett volna a labializáció és ez még sem történt meg. Ezek közül 3 [*ezen, etety, fele*] csak jóval később labializál. E számadatok tehát kétségkívül nagyon erősen támogatják azt a feltevésünket, hogy a KT. és Sz. erősen labializáló nyelvterületen íródott.

Ha pedig ez ilyen valószínű, akkor talán megkísérelhetjük nyelvemlékünk hozzávetőleges elhelyezését nyelvjárási szempontból. Mindenki tisztában van azzal, hogy egy XIV. sz.-i nyelvemlék pontos keletkezési helyének megállapítása merőben nyelvi tények alapján lehetetlen. Jelen esetben azonban egyelőre más, történeti bizonyítékokhoz nem folyamodhatunk, így a nyelvjárási összehasonlítás során legfeljebb a nyelvemlék és a mai nyelvjárás sajátosságainak párhuzamba állításában azok az adatok lehetnek segítségünkre, amelyek az illető jelenségek történeti folytonosságát támogatják.

A KT. és Sz.-nak legfőbb nyelvjárási fogódzója az *ö*-zés. B á r c z i (MNy. XLIII, 89—90) Konstantinos szórványaiból azt a következtetést vonja le, hogy az *ü*-zés legalább egyik legsajátosabb területe a honfoglalás után a Duna—Dráva-vidék volt, a XV—XVI. sz.-ban pedig ugyancsak a Duna—Dráva-vidék mutatkozik az *ö*-zés középpontjának és feltehető kiinduló helyének, valószínű, hogy e területen e jelenség folytonossága az egész közép-koron át nem szűnt meg. E megállapítását több kétségtelenül dunántúli oklevél adataival támogatja (Régi magyar nyelvjárások, 1947). Így az 1055. tihanyi alapítólevél szórványainak egy részében eléggé fejlett az *ü*-zés (B á r c z i, i. m. 18.), ami bizonyítja, hogy a XI. sz. derekán a Dunántúlon már erősen terjedőben van a labializáció. A fehérvári keresztetek 1183. évi oklevele [Mikos, MNy. XXXI, 167; B á r c z i, i. m. 19] nem teljesen, csak egyes helyeken *ü*-zö, de ezek az adatok támogatják az eddigi feltevéseket. A G á c s e r Imre (NyTK. LVIII.) által feldolgozott 1211. évi tihanyi összeírás B á r c z i (i. m. 22) szerint több *ü*-s példát tartalmaz, mint amennyit G á c s e r felhoz. Ebbe a képbe, bár XIV. sz.-i nyelvemlék, beleillik a KT. és Sz.-nak *ü* vagy *ö*-zése. Megengedi azt a feltevést, hogy esetleg a nyugati nagy dunántúli nyelvjárasterületen íródott. Támogatják ezt az adatok, amelyek ma is ezen a területen élő nyelvjárási sajátosságokat mutatnak s a mellett nyelvtörténeti folytonosságuk is többé-kevésbé igazolható.

Első helyen áll ezek között a *cuetségum, cuetségem* adat. A dunántúli oklevelekben számtalan hasonló példát találunk: 1055. tihanyi alapítólevél: *kues, cues, cuesti, ulues, luazu, ruuoz, tue*; 1093: (C s á n k i III, 74) *Cuesd*; 1193. Fehérvári keresztetek okl. [Mikos: MNy. XXXI, 167] *coach, Loaz, cueshyg, quesarc*; 1138 (C s á n k i III, 447). *Ruosti*; 1211. tihanyi összeírás (G á c s e r, NyTK. LVIII, 21): *Cuest, Cuet*; 1171. Benedek veszprémi ispán végrendelete (ÓMolv. 48): *Luos*; 1263 (C s á n k i II, 768.) *Kueskut*; 1284 (u. o.) *Kueskuth*; 1325 (C s á n k y III, 74) *Kuesd*; 1455 (C s á n k y II, 768): *KÖeskvth*; 1489 (u. o.): *Kueskut*; 1436 (C s á n k y II, 500): *Kwesd* stb. stb. Ez a jelenség, vagyis a hiátusképzés, ennek betöltése vagy betöltés nélkül hagyása ma is egyik jellemző tulajdonsága a nyugati és dunántúli nyelvjárasterületnek. A *küet, koács, kües* állandóan ott szerepelnek

a példák között (Balassa, A magyar nyelvjárások osztályozása és jellemzése 30—31; Horger, A magyar nyelvjárások 93; Kálmán Béla, A magyar nyelvjárások. Egyet. előadás, 1949 (50., 18).

Másik, kevésbé jellegzetes egyezés, az *ö*-zés melletti néhány *i*-zés, mint pl. *mihudnec* és *setit segeb* alakokban. Itt már csak pár nyelvtörténeti adatunk van: 1211 (OklSz. Pannonh. Tih. 1/6): *mihud*, *Setit*. Balassa (i. m. 35) és Für (Az *i*-zés története 60) példái közt szerepel is e két szó, hiszen a nyugati és dunántúli nyelvjárásterületen ma is gyakori jelenség a tőszótagbeli *ie* vagy *i*. Az *i*, *i* helyén álló *e*, *é*, ami szintén gyakori jelenség ezen a területen, egy példán, a *mendun* szón nyelvemlékünkben is kimutatható. Ez azonban nem tulságosan érdekes, mivel a *minden* > *menden* kb. egyenlő arányban váltakozik a nyelvtörténetben, s régen a *menden* a gyakori s az *i*-s alakok viszonylag késeiiek.

E néhány egyezés alapján természetesen teljes határozottsággal nem állíthatjuk azt, hogy a KT. és Sz.-i dunántúli nyelvemlék. A keletkezés helyét akár megközelítő pontossággal csak akkor tudnánk esetleg megállapítani, ha a szórványok tüzetes átvizsgálása után egy olyan nyelvjárási képet kapnánk, amelybe a KT. és Sz. is beleillene, és ezt a nyelvtörténeti adatok folytonossága mind a mai napig támogatná. Ha majd a XIV. sz.-i magyar nyelvjárások képe felderül, talán a KT. és Sz.-nak itt részletezett sajátosságai is hozzájárulnak némiképpen a kérdések tisztázásához, ill. esetleges feltevések igazolásához. Adott esetben csak annyit mondhatunk, hogy a KT. és Sz. kétségtelenül eléggé erős *ö*-ző jelleget mutat, s ezenkívül van még néhány olyan sajátosság, amely egyes nyelvtörténeti adatok és a mai nyelvállapot alapján támogatja annak a feltevésnek a lehetőségét, hogy e XIV. sz.-i nyelvemlékünk a nyugati vagy dunántúli nyelvjárásterület valamelyik részén íródott.

B. Lőrinczy Éva.